

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته مدرسی معارف

گرایش مبانی نظری اسلام

عنوان:

اصول و روش مواجهه امامان معصوم (علیهم السلام)

در برخورد با انحرافات کلامی

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین دکتر رضا نوروزی

نگارنده: یاسر عرب

خردادماه 1394

چکیده:

یکی از بزرگ‌ترین تهدیداتی که ادیان الهی را به مخاطره می‌اندازد خطر انحراف در دین است. اهمیت پیشگیری از این خطر ایجاب می‌کند تا در هر دینی اشخاصی عهده‌دار مبارزه با انحرافات آن شوند. دین اسلام به عنوان خاتم ادیان آسمانی یکی از اهداف و وظایف ائمه (علیهم‌السلام) را محافظت از اندیشه‌های ناب اسلامی در برابر انحراف‌های مختلف از جمله انحرافات کلامی معرفی نموده است. بررسی تاریخ زندگی ائمه (علیهم‌السلام) نشان می‌دهد ایشان برای رسیدن به این هدف از روش‌های متفاوتی استفاده کرده‌اند. این روش‌ها را می‌توان در دو بخش علمی و عملی مورد بررسی قرارداد. بخش علمی شامل: تبیین عقاید صحیح، استفاده از مناظره، جدل، خطابه، گفتار محبت‌آمیز، موعظه و تربیت شاگرد می‌شود و بخش عملی شامل: لعن و نفرین، تحذیر از همراهی با منحرفان، جنگ و جهاد، دستور به قتل اشخاص خاص از سران نحله‌های انحرافی می‌شود. رسوخ اندیشه‌های انحرافی در بسیاری از آموزه‌های دینی در جامعه معاصر از راه‌های گوناگون مثل اینترنت و ماهواره ایجاب می‌کند تا این روش‌ها به صورت دقیق استخراج و به کار گرفته شوند. از این رو در این نوشتار بر آن شدیم که ضمن بررسی تحلیلی پاره‌ای از مبارزات ائمه (علیه‌السلام) با انحراف‌های معاصر خودشان، اصول و روش‌های به دست آمده از آن‌ها را استخراج کنیم.

کلمات کلیدی:

انحرافات کلامی، امام معصوم، اصول مواجهه با انحرافات کلامی، روش مواجهه با انحرافات کلامی.

فهرست مطالب

مقدمه: کلیات

1. تبیین موضوع: 1
2. ضرورت تحقیق: 2
3. پیشینه تحقیق: 2
4. سؤال اصلی: 3
5. سؤال‌های فرعی: 3
6. فرضیه‌های تحقیق: 4
7. هدف تحقیق: 4
8. نوآوری تحقیق: 5
9. سیر بحث تحقیق: 5
- فصل اول: انحرافات کلامی زمان امامان معصوم (علیهم‌السلام): 7**
  - 1-1. انواع انحرافات: 7
    - 1-1-1. انحراف در توحید: 10
      - 1-1-1-1. انحراف در توحید ذاتی: 10
        - 1-1-1-1-1. انحراف در برخی از صفات خداوند: 14
        - 1-1-1-1-1. کلام خدا: 14
        - 1-1-1-1-2. رؤیت خدا: 16

- 17 ..... 3-1-1-1. انحراف در توحید عبادی:
- 19 ..... 4-1-1-1. انحراف در توحید افعالی و عدالت خداوند:
- 21 ..... 1-4-1-1-1. اراده:
- 22 ..... 2-4-1-1-1. غرض داشتن یا نداشتن افعال خداوند:
- 24 ..... 3-4-1-1-1. جبر و اختیار:
- 25 ..... 4-4-1-1-1. قضا و قدر:
- 27 ..... 2-1-1-1. انحراف در نبوت و خاتمیت:
- 28 ..... 3-1-1-1. انحراف در معاد:
- 29 ..... 4-1-1-1. انحراف در امامت:
- 29 ..... 1-4-1-1. فلسفه امامت:
- 30 ..... 2-4-1-1. وجوب امامت:
- 31 ..... 3-4-1-1. انتخابی یا انتصابی بودن منصب امامت:
- 32 ..... 4-4-1-1. شرایط و ویژگی‌های امام:
- 32 ..... 1-4-4-1-1. عصمت:
- 33 ..... 2-4-4-1-1. افضلیت:
- 34 ..... 3-4-4-1-1. قریشی بودن:
- 34 ..... 4-4-4-1-1. عدالت و پارسایی:
- 36 ..... 5-4-1-1. مهدویت:

- 36 ..... 1-1-4-5-1. شخصی یا نوعی بودن مهدویت
- 36 ..... 1-1-4-5-2. ولادت حضرت، ویژگی ها و نسب مهدی :
- 37 ..... 1-1-4-5-3. غیبت حضرت مهدی:
- 38 ..... 1-1-4-5-4. ادعاهای نیابت:
- 38 ..... 1-1-4-5-5. ظهور و آستانه ظهور:
- 39 ..... 1-1-4-5-6. رجعت:
- 40 ..... 1-2-2. زمینه علل انحرافات کلامی در جامعه اسلامی
- 40 ..... 1-2-1. ممنوعیت نشر و نقل احادیث پیامبر:
- 41 ..... 1-2-2. ورود احادیث جعلی به متون اسلامی و از بین بردن قداست مقام پیامبر:
- 41 ..... 1-2-3. دوری از مرجعیت دینی و مرجعیت دادن به اشخاص نالایق:
- 42 ..... 1-2-4. کج اندیشی در فهم باورها و آموزه‌های دینی:
- 43 ..... 1-2-5. ورود متون غیر اسلامی در متون اسلامی:
- 43 ..... 1-2-6. نادیده گرفتن منابع دینی:
- 44 ..... 1-2-7. دنیاگرایی:
- 44 ..... 1-2-7-1. ریاست طلبی:
- 45 ..... 1-2-7-2. ثروت اندوزی:

فصل دوم: روش‌های مواجهه امامان معصوم (علیهم‌السلام) با انحرافات

- 47 ..... کلامی
- 47 ..... 1-2. روش‌های علمی:

- 48 ..... 1-1-2. تبیین عقاید صحیح:
- 53 ..... 3-1-1-2: اثبات عینیت صفات با ذات و صفات با یکدیگر:
- 54 ..... 4-1-1-2: تبیین توحید عبادی:
- 57 ..... 4-1-1-1-2. تبیین صفات خدا:
- 57 ..... 1-4-1-1-1-2. رد تشبیه، تجسیم و رؤیت خدا:
- 59 ..... 2-4-1-1-1-2. اثبات عدل الهی و تبیین صحیح جبر و اختیار:
- 64 ..... 4-4-1-1-1-2. تبیین اراده خداوند:
- 65 ..... 2-1-1-2. تبیین اصل امامت:
- 70 ..... 3-1-1-2. تبیین جایگاه امام در مواجهه با غلات:
- 72 ..... 4-1-1-2. معرفی جایگاه اهل بیت:
- 74 ..... 5-1-1-2. مهدویت:
- 78 ..... 6-1-1-2. رجعت:
- 79 ..... 7-1-1-2. تبیین معاد:
- 79 ..... 1-7-1-1-2. روایات اثبات کننده اصل معاد:
- 80 ..... 2-7-1-1-2. روایات اثبات کننده چیستی معاد:
- 80 ..... الف. تبیین حالات وقوع روز قیامت:
- 82 ..... ب. تبیین جسمانی بودن معاد:
- 84 ..... ج: تبیین حالات اهل بهشت:
- 85 ..... د: تبیین حالات اهل جهنم:
- 86 ..... 2-1-2. مناظره:

- 86 .....1-2-1-2. استفاده از برهان:
- 87 .....2-2-1-2. توجه دادن به امور محسوس:
- 89.....3-2-1-2. توجه دادن به ضعف علمی افراد:
- 91.....3-1-2. استفاده از جدل:
- 92.....1-3-1-2. استفاده از کتاب‌ها و دلایل مورد قبول طرف مقابل:
- 95.....2-3-1-2. قرار گرفتن در مقام پرسشگر:
- 97 .....4-1-2. خطابه:
- 98.....5-1-2. استفاده از گفتار محبت‌آمیز:
- 99.....6-1-2. موعظه:
- 100.....7-1-2. ایجاد مراکز علمی و تربیت شاگردان:
- 102 .....2-2. روش‌های عملی:
- 102 .....1-2-2. لعن و نفرین:
- 104 .....2-2-2. تحذیر از همراهی با منحرفان:
- 106 .....3-2-2. جنگ و جهاد:
- 106 .....4-2-2. دستور به قتل اشخاص خاص:
- 108.....3-2. اصول مواجهه ائمه (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی:
- 108 .....1-3-2. هدایت‌گری:
- 109.....2-3-2. تثبیت عقاید کلامی:

110	..... 3-3-2. حق گوئی و حق جوئی:
110	..... 4-3-2. ترغیب مردم به برخورد با انحراف و حفظ دین:
111	..... 5-3-2. جذب حداکثری و دفع حداقلی:
112	..... 6-3-2. نخبه پروری:
112	..... 7-3-2. زمینه سازی و دفع موانع:
113	..... 8-3-2. احیای ارزش های دینی:
114	..... 9-3-2. تعلیم معارف دین:
114	..... 10-3-2. طرد کردن:
115	..... نتیجه گیری:
116	..... فهرست منابع:

مقدمه: کلیات

قبل از ورود به مباحث اصلی تذکر چند نکته پیرامون موضوع برای روشن شدن ابعاد آن لازم به نظر می‌رسد. مهم‌ترین ابعاد موضوع مورد بحث عبارت‌اند از:

1. تبیین موضوع:

هر دینی تشکیل شده از مجموعه دستوراتی است که موجب رشد روحی و جسمی انسان‌ها می‌شود در این میان هستند افرادی که این تعالی را نه برای خود و نه برای افراد جامعه بر نمی‌تابند لذا تلاش می‌کنند تا دستورات دین را مطابق میل خود تغییر دهند. این راه هموار نمی‌گردد مگر به کمک عالمانی مفسد که دین را مطابق میل و سلیقه خود تحریف کنند. همه ادیان آسمانی در گذر زمان و افزایش فاصله از مبدأ تأسیسشان دچار این تحریف شدند. دین یهود و مسیح توسط حاکمان و رهبری کاهنان به کلیسا کشانیده شد و دستورات صلاح‌دیدی اربابان کلیسا در غالب عقیده دینی به مردم خورانیده شد. در میان این تلاطم عقیدتی دینی با اصولی جامع و محکم ظهور کرد و عقیده‌های انحرافی گذشته را باطل و مضمحل کرد. این جریان بر بسیاری از افراد و اقوام گران آمد لذا تلاش کردند اصول این دین را با شبهه‌هایی دچار انحراف کنند. این تلاش‌ها در زمان حیات رسول اکرم (صلی الله علیه واله) نتیجه‌ای برای منحرفین به بار نیاورد اگرچه در پایه‌ریزی انحراف با شناساندن نقاط قوت و ضعف مسلمانان نسبت به این اصول مانند کم آشنایی یا کج فهمی مسلمانان نسبت به آموزه‌هایی دینی تجربه‌های خوبی را برایشان به ارمغان آورد و آن‌ها این تجارب را با رحلت ایشان به اجرا درآوردند و موجب انحرافات در امت واحد اسلامی شدند. از آنجایی که بی‌توجهی به این انحرافات موجب به خطر افتادن اصل دین و تضعیف اعتقادات مسلمانان می‌شد امامان معصوم (علیهم السلام) به‌عنوان رهبران و حافظان دین اسلام با موقعیت‌یابی دقیق و عکس‌العمل مناسب در قالب روش‌هایی به مواجهه با این انحرافات و اصلاح کردن آن‌ها می‌پرداختند. با مطالعه این قالب‌ها می‌توان اصول مواجهه

اهل بیت (علیهم السلام) را به دست آورد و در عصر حاضر از آنها برای دفاع از دین استفاده کرد. تلاش این نوشتار استخراج اصول و روش‌های علمی و عملی ائمه (علیهم السلام) در مواجهه با انحرافات کلامی معاصرشان و استفاده کردن از آنها در عصر حاضر که جامعه از فیض وجود ظاهری و ارشادهای سعادت‌مندانه امام در رنج است می‌باشد.

2. ضرورت تحقیق:

با توجه به گسترش روزافزون ارتباطات جمعی، هجوم انحرافات کلامی در غالب‌های مختلف نیز شدت گرفته است. این هجوم با پیروزی انقلاب اسلامی که در حقیقت پیروزی اسلام است شدت بیشتری گرفت و دشمنان اسلام با راه‌اندازی تهاجم فرهنگی و جنگ نرم تمام تلاش خود را برای جلوگیری از نشر اسلام بکار گرفتند. از آنجایی که یکی از بهترین راه‌های نفوذ در بین مسلمانان وارد شدن از راه دین و ایجاد انحرافات در بین عقاید آنان است، لذا بر هر فرد مسلمان لازم است که جهت حفظ دین و عقاید خود و همچنین دفع انحرافات با اصول و روش‌های امامان معصوم (علیهم السلام) در مواجهه با انحرافات کلامی آشنا شده و از آنها در این عصر که دین‌داری به نگهداری آتش در دست تعبیر شده است¹ استفاده کند.

3. پیشینه تحقیق:

انحرافات کلامی از صدر اسلام وجود داشته و اکنون که جهان را به دهکده جهانی تعبیر می‌کنند توسعه بیشتری پیدا کرده است لذا راه‌حل‌های آنها از همان زمان مورد توجه یاران ائمه و علمای شیعه بوده است به گونه‌ای که آنها برای ارزیابی عقاید خود آنها را بر امامان عرضه می‌داشتند تا هم از انحراف خود جلوگیری کنند وهم ملاک و معیاری از کلام آنها در مواجهه با انحرافات به دست

---

1. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، قم، الشریف الرضی، 1412 ق، 1370 ش، ص 450.

آوردند. مطابق تتبع انجام گرفته کتابی که به طور مستقل به جمع آوری اصول و روش های مواجهه امامان معصوم (علیهم السلام) با انحرافات کلامی پرداخته باشد به دست نیامد. کتاب های روایی همچون احتجاج، بحار الانوار، اصول کافی، توحید صدوق، عیون اخبار الرضا و الغیبه به جمع آوری بیانات و احتجاجات ائمه (علیهم السلام) در مواجهه با همه نوع پرسش پرداخته اند. تألیفاتی همچون وضع ائمه در برابر جریان های انحرافی شیعه نوشته اسماعیل بنائیان سفید، در آمدی بر روش های تبلیغی ائمه نوشته سید علیرضا واسعی و محمد شمس الدین دیانی، گامی نوین در روش شناسی پاسخ گویی به پرسش های اعتقادی نوشته محسن عباسی ولدی که اکنون در این زمینه وجود دارد نیز یا به بررسی انحرافات طیف خاصی پرداخته اند یا موضع چندتن از ائمه (علیهم السلام) را مورد بررسی قرار داده اند یا به بررسی انحرافات کلامی پرداخته اند. البته بررسی این کتاب ها و تألیفات ما را در دست یابی به اصول برآمده از روش های مواجهه امامان معصوم (علیهم السلام) با انحرافات کلامی یاری می دهد.

4. سؤال اصلی:

امامان معصوم (علیهم السلام) در مواجهه با انحرافات کلامی از چه اصول و روش های استفاده می کردند؟

5. سؤال های فرعی:

انواع انحرافات زمان امامان معصوم (علیهم السلام) چیست؟

زمینه و علل ایجاد این انحرافات چیست؟

6. فرضیه‌های تحقیق:

1. روش‌های مواجهه ائمه (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی را می‌توان در دو بخش علمی و عملی موردبررسی قرارداد روش‌های علمی مواردی همچون تبیین عقاید صحیح، مناظره، جدل، ایجاد دانشگاه و موعظه را شامل می‌شود و روش‌های عملی موارد لعن و نفرین، جهاد و تحذیر از همراهی با منحرفان را شامل می‌شود اصول به‌دست‌آمده از این روش‌ها عبارت‌اند از: اصل هدایت‌گری، تثبیت عقاید کلامی، حق‌گویی و حق‌جویی، تشویق مردم به مواجهه با انحراف و حفظ دین، جذب حداکثری و دفع حداقلی، نخبه‌پروری، احیای ارزش‌های دینی.

2. انحرافات کلامی موجود در زمان ائمه (علیهم‌السلام) را می‌توان در موارد زیر بیان نمود الف: انحراف در توحید ذاتی، صفاتی، افعالی و عبادی ب: انحراف در نبوت و خاتمیت پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه‌واله) ج: انحراف در معاد د: انحراف در امامت.

3. علل ایجاد این انحرافات عبارت‌اند از:

الف: ممنوعیت نقل و نشر احادیث پیامبر، ب: ورود احادیث جعلی به متون اسلامی و از بین بردن قداست پیامبر، ج: دوری از مرجعیت دینی و مرجعیت دادن به اشخاص نالایق، د: کج‌اندیشی در فهم آموزه‌های دینی، ه: ورود متون غیر اسلامی در متون اسلامی، و: دنیاگرایی.

7. هدف تحقیق:

اهداف این پژوهش عبارت‌اند از:

الف: آشنایی با روش‌های مواجهه امامان معصوم (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی.

ب: استخراج اصول کلی از این روش‌ها.

ج: استفاده و گسترش این اصول و روش‌ها در شبکه‌های ارتباط جمعی با توجه به استفاده همه‌جانبه از فناوری و ارتباطات در گسترش انحرافات کلامی در عصر حاضر.

8. نوآوری تحقیق:

مطابق جستجوی انجام گرفته منبعی که به بررسی اصول و روش‌های مواجهه امامان معصوم (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی پرداخته باشد به دست نیامد. پژوهش حاضر با بررسی تاریخ زندگی ائمه (علیهم‌السلام) و سیر در منابع حدیثی و تألیفاتی که در این زمینه وجود دارد به استخراج اصول و روش‌های مواجهه امامان معصوم (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی پرداخته است.

9. سیر بحث تحقیق:

این تحقیق در دو فصل تدوین یافته است. فصل اول شامل دو قسمت است. قسمت اول به بررسی انحرافات موجود در زمان ائمه (علیهم‌السلام) پرداخته است و آن‌ها را در انحرافات در توحید ذاتی، صفاتی، افعالی و عبادی، نبوت و خاتمیت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، معاد و امامت مورد بررسی قرار داده است. در قسمت دوم با بررسی علل ایجاد این انحرافات در جامعه اسلامی، آن‌ها را در این موارد به شمارش آورده است. 1. ممنوعیت نقل و نشر احادیث پیامبر، 2. ورود احادیث جعلی به متون اسلامی و از بین بردن قداست پیامبر، 3. دوری از مرجعیت دینی و مرجعیت به اشخاص نالایق، 4. کج‌اندیشی در فهم آموزه‌های دینی، 5. ورود متون غیر اسلامی به متون اسلامی، 6. نادیده گرفتن منابع دینی، 7. دنیا‌گرایی. سپس در فصل دوم روش‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) در مواجهه با انحرافات کلامی را در دو بخش علمی و عملی ادامه داده و در بخش اول به بررسی روش‌های علمی همچون تبیین عقاید صحیح، مناظره، جدل، موعظه، ایجاد دانشگاه و تربیت شاگرد پرداخته است و در بخش دوم روش‌های عملی مواجهه ائمه (علیهم‌السلام) که شامل لعن نفرین، جنگ و جهاد، تحذیر از همراهی با منحرفان و دستور به قتل اشخاص خاص از سران نحله‌های انحرافی مانند دستور به قتل علی بن حسکه قمی¹ را مورد بررسی قرار داده است. سپس در بخش سوم از بررسی این روش‌ها به استخراج اصول برخورد ائمه (علیهم‌السلام) با انحرافات کلامی همچون اصل هدایت‌گری، تثبیت عقاید کلامی،

---

¹. محمد بن عمر کشی، اختیار معرفة الرجال المعروف برجال الکشی، محقق، مصحح، محمد بن الحسن طوسی، حسن مصطفوی، مشهد، مؤسسه نشر دانشگاه، مشهد، 1409 ق، صص 518-519

حق‌گویی و حق‌جویی، تشویق مردم به مبارزه با انحراف و حفظ دین، جذب حداکثری و دفع حداقلی،
نخبه‌پروری و طرد کردن پرداخته است.

فصل اول: انحرافات کلامی زمان امامان معصوم (علیهم السلام):

انحرافات کلامی جامعه اسلامی با رحلت رسول اکرم (صلی الله علیه واله) رقم زده شد و به دنبال انحراف از اصل امامت به عنوان معیار هدایت امت، انحرافات گسترده تری دامن گیر جامعه شد که این فصل در دو گفتاری که خواهد آمد به بررسی انواع انحرافات موجود در زمان ائمه (علیهم السلام) و علل ایجاد آن‌ها در جامعه اسلامی خواهد پرداخت.

1-1. انواع انحرافات:

افزایش فاصله از مبدأ تأسیس هر دینی احتمال وقوع تحریف در مبانی آن را قوت می‌بخشد. این فاصله، به همراه نگاه تردیدآمیز عالمان دینی نسبت به تفسیرهای موجود از دین جریان انحراف دینی را شدت بیشتری می‌بخشد و علاوه بر مطرح کردن دیدگاه‌های مختلف از دین، باعث ارائه چهره جدیدی از آن با انشعابات مختلف نیز می‌شود. حاصل این انشعابات چیزی جز بحث‌های میان فرقه‌ای با محتوای چیرگی برطرف مقابل با دلایل قوی‌تر در بر ندارد. از آنجایی که این دلایل به غیر از منبع وحی ختم می‌شود سبب وقوع انحرافات بزرگی در ادیان از جمله دین اسلام شده است. بزرگ‌ترین انحراف امت اسلامی بعد از رحلت پیامبر اکرم در بحث جانشینی و خلافت پیامبر رقم زده شد و منجر به شکل‌گیری دو مذهب تشیع و تسنن شد.¹ گروه اول معتقد شدند که امامت منصبی الهی است که در امتداد رسالت پیامبر به شمار می‌رود بنابراین جز از طریق وحی کسی را نمی‌توان به این منصب نشانند و گروه دوم معتقد شدند امامت منصب خلافت از رسول اکرم است و تنها به منظور مدیریت جامعه اسلامی و نظام بخشیدن به آن است که توسط امت اسلامی تعیین می‌گردد. دامنه این اختلاف همچنان ادامه داشت تا

¹. رضا برنجکار، آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی، قم، موسسه فرهنگی طه، 1387، ص 13.

اینکه در زمان خلافت حضرت علی (علیه السلام) به دلیل نبود قوه شناخت حق از باطل در دو جنگ جمل و صفین به خاطر حضور اصحاب پیامبر در هر دو جبهه زمینه را برای انشعاب‌های جدید در امت اسلامی فراهم کرد و فرقه‌های خوارج و مرجئه به عنوان دومین انشعاب امت اسلامی پدیدار گشتند. در میان این رویارویی عقیدتی که جریان‌های افراطی پدیدار می‌شدند گروه دیگری به نام غلات پدیدار شد که در حمایت از حضرات معصومین آن‌ها را تا حد خدایی بالا می‌بردند. هنوز گستره این انحرافات در پیکره جامعه اسلامی باقی بود که بر اثر تماس و آشنایی مسلمانان با فرهنگ و تمدن‌های دیگر به‌ویژه تمدن یونان که همزمان با گسترش فتوحات اسلامی و تلاش برخی از خلفا برای انتقال دانش این تمدن‌ها به جامعه اسلامی صورت گرفت گرایش شدیدی به سمت مباحث عقلی و فلسفی و بررسی اصول عقیدتی اسلام با بهره‌گیری از اصول فلسفی در میان مسلمانان شکل گرفت و سبب شد تا انشعابات فکری دیگری چون اشاعره و معتزله در امت اسلامی پدیدار شود. این روند از میان اصول عقیدتی اسلام به مسائل فرعی احکام شریعت نیز کشانیده شد و منجر به شکل‌گیری مذاهب فقهی حنفی، حنبلی، مالکی و شافعی شد.¹

به دلیل تمرکز موضوع پژوهش در انحرافات کلامی از پرداختن به انحرافات اجتماعی و سیاسی موجود در زمان ائمه (علیهم‌السلام) صرف‌نظر می‌کنیم اگرچه برخی از انحرافات کلامی ریشه در انحرافات اجتماعی و سیاسی دارد مانند شکل‌گیری اولیه فرقه خوارج که بعد از مجبور کردن حضرت علی (علیه‌السلام) به حکمیت پشیمان شدند و چون امام با خواست آن‌ها در شکستن پیمان حکمیت مخالفت کرد علیه ایشان شورش کرده و جنگ جمل را به راه انداختند.²

در ابتدا لازم است تعریفی از کلمه‌های انحراف و کلام ارائه شود تا معنای انحراف کلامی به دست

---

1. همو.

2. نصر بن مزاحم، وقعة صفین، محقق، مصحح: عبد السلام محمد هارون، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، قم، 1404 ق، صص 514-512؛ محمد بن محمد مفید، الجمل و النصرة لسید العتره فی حرب البصرة، محقق، مصحح، علی میرشریفی، کنگره شیخ مفید، ایران؛ قم، 1413 ق، صص 225-236.

آید.

انحراف در لغت به معنای عدول کردن و متمایل به سمتی شدن است.¹ قرآن کریم از این لغت چنین تعبیر می‌کند «با آنکه گروهی از آنان سخنان خدا را می‌شنیدند، سپس آن را بعد از فهمیدنش تحریف می‌کردند»²، «کلمات را از جاهای خود برمی‌گردانند»³

در اصطلاح دو تعریف می‌توان برای آن ارائه کرد. الف: تعریف دینی: در اصطلاح دین انحراف یعنی «تخطی از جنبه‌های اعتقادی و تعالیم مذهبی، سرپیچی و طغیان در برابر اوامر و نواهی پروردگار متعال و معمولاً این قاعده درباره افرادی صادق است که عاقل بالغ مختار و دارای اراده باشند هم در آن جنبه فاعلی و اختیاری مطرح است وهم جنبه سنی و عقلی بر این اساس در آن مسئله اکثریت و هنجار جمعی مطرح نیست ممکن است واکنشی حتی مورد قبول اکثریت باشد ولی در مذهب انحراف به حساب آید»⁴.

ب: تعریف روانشناسی:

انحراف در اصطلاح روانشناسی یعنی: «خروج از حالت تعادل روانی و رفتاری، فقدان همسازی و وحدت بین اجزاء شخصیت، بی‌سازمانی شخصیت که ناشی از به هم خوردن وحدت درون است و رفتاری که صورت عادی و نرمال نداشته باشد»⁵.

علم کلام علمی است که درباره عقاید اسلامی یعنی آنچه از نظر اسلام باید بدان معتقد بود و ایمان داشت، بحث می‌کند به این نحو که آن‌ها را توضیح می‌دهد و درباره آن‌ها استدلال می‌کند و از آن‌ها دفاع می‌نماید.⁶

---

1. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، محقق، مصحح، صفوان عدنان داوودی، بیروت، دمشق، دار القلم؛ الدار الشامیه، 1412 ق، ماده حرف.

2. بقره، 75.

3. نساء، 46.

4. علی قائمی، آسیب‌ها و عوارض اجتماعی، تهران، انتشارات امیری، 1366 ش، ص 30.

5. همو، ص 30.

6. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، بی‌تا، ج 3، ص 57.